

Lőrincz József

A BÖRTÖNÜGY JELENLEGI SZAKMAI ARCULATÁNAK KIALAKULÁSA A 20. SZÁZADBAN

Creating the present professional identity of the prison system in the 20th century

A hazai börtönügy 20. századi alakulása magán viseli a század gyakran változó irányú politikai, gazdasági, büntetőpolitikai hatásait, emiatt e szakterületre nem jellemző a szerves fejlődés. A dinamikus, egyenletes fejlődés akadályát jelentette különösen az állandóan növekvő bűnözés, a társadalmi intolerancia, időnként a gazdasági nehézségekből és szemléleti okokból keletkező alulfinanszírozottság, az ezekből fakadó infrastrukturális elmaradottság és a személyi állomány erkölcsi és anyagi megbecsültségének hiányosságai. A fejlődésre serkentőleg hatott a jog- és humántudományok képviselőinek bekapcsolódása, a rendszerváltozás utáni jogállami átrendeződés, a jogi szabályozás színvonalának fejlődése, mindenekelőtt a büntetés-végrehajtási személyi állomány helytállása a nehéz periódusokban is.

Kulcsszavak: pozitivistákriminálpolitika, rabnevelés, mezőgazdasági munkáltatás, agymosás, átnevelés, jogállami büntetés-végrehajtás

The evolution of the home prison system in the 20th century shows the impacts of the frequently changing politics, as well as the economic and criminal policy. Therefore this specific was not characterized by an organic development. The dynamic and consistent development has been particularly interfered by the steadily increasing criminality, social intolerance and its being occasionally under-funded that has come from economic difficulties and was motivated by attitude-reasons, further the infrastructural backwardness and inadequate moral and material appreciation/respect of the prison staff. The development has been enhanced by the involvement of the jurisprudence and human sciences, the reorganization of the law system by the new regime, the development of the legal regulation and – above all – the consistent and tough work of the prison-staff even during the hard times.

Keywords: positivist criminal policy, prisoner-education, agricultural employment, brainwash, re-education, penal execution under law-state circumstances

A századfordulótól az I. világháború kitöréséig (1900-1914)

A Csemegi-kódex hatályaba lépésétől a börtönügyre vonatkozó szabályok többsége a második világháborúig hatályban maradt. Az I. világháborúig kiteljesedő börtönhálózat 9 országos fegyintézetből, 65 törvényszéki és 315 járásbírósi fogházból állt. A világháború kitöréséig az egyes szabadságvesztés-büntetési nemek végrehajtási feltételei kedvezően alakultak.

A fegyencek munkáltatása részben vállalkozói, részben házi kezelés rendszerében történt, a bérleti rendszert ebben az időszakban nem alkalmazták. A fegyházakban, alkalmazkodva a biztonsági követelményekhez a zárt térben végezhető kisipari jellegű munkanemek honosodtak meg, mint például a cipész, a szabó, a kovács, lakatos, asztalos, bodnár, kosárfonó munkák. A hazai rabmunkáltatás előremutató hagyományként azok a fegyencek, akik hibátlan termékeket állítottak elő, munkájuk tiszta jövedelmének egyötödét, az elfogadható terméket előállítók pedig egyhatodát kapták munkajutalomként kézhez. Finkey arról tudósított, hogy 1902-ben az összes letartóztató intézet fenntartására az állam 2 millió 425 ezer koronát fordított, míg a rabmunkából befolyt bevétel a fenntartásnak mintegy egyötödét, 422 ezer koronát tette ki.¹

A börtönügyi tisztviselők engedélyezett létszáma – a tiszteletdíjas lelkészeken, tanítókon, orvosokon, valamint a díjnokokon kívül – 180, a szerződéses ipari alkalmazottaké 25, az őrszemélyzeté 2576 fő volt (az őrség 108 fő főfegyőrből és börtönőrmesterből, 724 fegyőrből és börtönőrből, valamint 129 fogházőrmesterből és 1615 fogházőrből állt). Az országos büntetőintézetekben az I. világháború előtti években a férőhelyek száma 5000, a fogvatartottak átlagos létszáma 4800 volt. A törvényszéki és járásbírósi fogházak befogadási kapacitása 12000 férőhely, míg a fogvatartottak átlagos létszáma ezekben az intézetekben 7-8000 volt.²

A 20. század elejének pönológiai paradigmaváltása a színre lépő új, reform-, vagy pozitivisták kriminálpolitika hatására kiteljesedő „nevelés-gondolat” volt. A társadalmi rend és nyugalom megővésére hivatott államok figyelme a kor forradalmian új – antropológiai, pszichiátriai és szociológiai – kutatások hiteles, tudományos eredményeit alkalmazó büntetéstani felfogása felé fordult. Korszakos – máig ható – jelentőségű volt az, ahogy átforgalmazták a büntetés cél- és eszközzrendszerét. A büntetés célja többé már nem a „megbomlott jogi egyensúly” helyrebillentése, hanem a társadalom cselekvő védelme, a bűnre vezető okok feltárása révén, magának a bűnözésnek a felszámolása: a megelőzés lett. A társadalomra veszélyes emberek – állították – a tudomány eszközeivel felismerhetők, majd kiszűrhetők a társadalomból: a halálbüntetéssel véglegesen, a szabadságvesztéssel átmenetileg. Ez a szemlélet lehetővé tette, hogy a századfordulóig több-kevesebb magabiztossággal eljussanak oda, hogy az emberi akarat-elhatározást három szféra: a szocio-, a bio- és a pszichoszféra befolyásolja, dialektikus, bonyolult kölcsönhatásban egymással. Ez a büntetéstani területén ahhoz az elvi felfedezéshez vezetett, hogy a defektusos embert e három szférán keresztül lehet korrigálni, addig kell őket gyógyítani, vagy nevelni, amíg újabb bűnös elkövetésétől már nem kell tartani.

1 Finkey F. (1909) p. 388.

2 Szöllősy O. (1935) p. 48.

A reform-büntetéstanak köszönhető az elmebetegek kényszergyógykezelése. Az elmebetegyanús, illetve az elmebetegség vagy speciális kezelést igénylő nyugtalanság (hisztéria, epilepszia) jeleit mutató elítélteket az igazságügy-miniszter engedélyével az Országos Igazságügyi Elme Megfigyelőbe szállították. Az intézet 1896. november 1-én kezdte meg működését a Budapesti Királyi Törvényszék Lőportár dűlői fogháza mellett (a jelenlegi Budapesti Fegyház és Börtön területén). Az intézet vezetésével Moravcsik Ernő egyetemi tanárt bízták meg. Az intézetbe a letartóztatottak elmeállapotuk megfigyelésére, a fogságban, illetve a javító intézeti nevelésben lévők és az elmebeteggé váltak, kezelés céljából voltak felvehetőek.

A reform-büntetéstan alakította ki Európa-szerte a fiataikorúak különleges, nevelési szempontú, büntető igazságszolgáltatási és végrehajtási rendszerét. A nevelés-gondolatot a hazai börtönügyben a fiataikorúak megkülönböztetett büntetőjogi kezelését bevezető 1908. évi XXXVI. törvény (I. büntetőnovella) eszmevilága képviselte, amelynek hatálybalépésével éles – szemléleti és szervezeti – fordulat következett be: a büntetés hagyományos – megtorlásra irányuló – formáinak helyébe a tettes jövőbeli magatartásának befolyásolására alkalmas kriminálpedagógiai tartalmú jogkövetkezmények léptek.

A pozitívista reformirányzatok hangsúlyozták, hogy a munkakerülő csavargók, koldusok, prostituáltak prekriminális tömegei és a bűnözés között a kapcsolat rendkívül szoros, erre, de különösen a visszaeső bűnözés megelőzésére tekintettel indokolt az említett kategóriákat is a büntetőjog körébe vonni. A dologházat hazánkban az 1913. évi XXI. törvénycikk vezette be, mint a közveszélyes munkakerülő csavargókkal szemben alkalmazandó biztonsági rendszabályt. A végrehajtás vezető elve a beutaltak munkára szorítása volt.³

A háború és a forradalmak hatása a hazai börtönügyre (1914-1919)

A világháború, a forradalom és a román megszállás következtében a börtönügyi intézmények is nagymértékben romlottak. A háborús helyzetben természetesen lehetetlenné vált, hogy az intézethálózat bővítése a növekvő kriminalitással lépést tudjon tartani. A háború és az azt követő bizonytalan társadalmi, gazdasági viszonyok kaotikus helyzetet teremtettek a pártfogói munka területén is. A vesztes háború után kialakult forradalmi helyzetben a belpolitikailag különösen exponált honi börtönügy válsága tovább súlyosbodott. Szöllősy feljegyzései alapján már az októberi forradalom kitörését követő napon – 1918. október 31-én – a megalakult Nemzeti Tanács a fegyházakból távirati utasítással szabadította a közbiztonságot nem veszélyeztető elítélteket, továbbá a politikai bűntettek miatt elítélteket. Számos helyen forradalmi tömegek hatoltak be a börtönökbe és szabadították ki a foglyokat. Az 1919. év március 21-én megalakult Tanácsköztársaság az őrszemélyzetet a vörös őrségbe sorolta, a munkásokból alakított „likvidáló bizottságok” pedig szabadon bocsátottak mindenkit, akit a „kapitalizmus áldozatainak” tekintettek, ennek következtében a fegyencek kétharmad része szabadlábra került. A helyüket jórészt újabb politikai foglyok, „ellenforradalmárok” foglalták el.

³ Balogh L., Horváth T. (1983) p. 173.

A Tanácsköztársaság bukását követő román megszállás sem kímélte az igazságügyi intézményeket, a rekviráló katonák tömegesen hurcolták el a fogházi szerelvényeket. A megnövekedett büntetőügy következtében a letartóztatottak száma messze túlhaladta az intézetek befogadóképességét. A zsúfoltság miatt Budapesten férőhelybővítésről kellett gondoskodni, ezért a Budapesti és Pestvidéki Törvényszék foglyainak elhelyezésére a Szerb utcai régi zálogházat alakították át fogházzá. A vörös terror miatt elítélt vádlottakat a Margit körúti katonai fogház két emeletén helyezték el, a női letartóztatottak ideiglenes elhelyezésére a Conti utcai katonai fogházat engedte át használatra a Honvédelmi Minisztérium.⁴

A börtönügy intézményrendszere és működése a két világháború között (1919-1945)

A hazai börtönügy korábban kialakított feltételrendszere a trianoni diktátumot követően jelentősen meggyengült. A háborút megelőző intézeti hálózatból 6 fegyintézet, 23 törvényszéki és 113 járásbírói fogház maradt az igazságügyi kormányzat irányítása alatt. Utóbb a kisebb forgalmú járásbírói fogházak közül 25-öt megszüntettek s így – a 20-as évek második felére – a járásbírói fogházak száma 90-re apadt, a törvényszéki fogházaké pedig a bajai törvényszéki kirendeltség fogházával 24-re emelkedett.⁵

Tekintettel a Tanácsköztársaságot követő megtorlásra, a háborút követő ugrásszerűen megnövekvő kriminalitásra és a börtönügyi igazgatásban bekövetkezett átmeneti zavarodottságra, a büntetés-végrehajtás rendkívüli körülményekkel volt kénytelen szembenézni. A megkisebbitett ország területére eső letartóztatottak száma megduplázódott és az intézetek túlszűfoltakká váltak. A túlszűfoltóság természetes velejárója volt az ellátási körülmények jelentős romlása, az élelmezési problémák, a ruha- és munkaanyag hiánya, a fűtetlenség, s nem kevésbé a büntetés-végrehajtási őrség végletes kimerültsége. A börtönügy jogi környezete az I. világháború után lényegesen nem változott.⁶

A fogvatartásban az első világháborút követően a legjelentősebb változás a rabmunkáltatás terén történt, azzal, hogy az ipari jellegű foglalkoztatásról jórészt áttértek a mezőgazdasági termelésre Ennek indoka volt, hogy az ipari központjainak jelentős részét veszített Magyarország gazdasága is túlnyomóan agrárjellegűvé formálódott, továbbá mert a háborút követően a kormánynak rendkívüli nehézségekkel kellett szembenéznie a nyersanyag-termelés terén, mind a civil lakosság, mind a fogvatartottak ellátása érdekében. A termőterület megnövelése érdekében a hartai 233 kat. hold terjedelmű kincstári ingatlant kiegészítették a haszonbérbe vett, közeli miklapusztai 2406 kat. holdnyi mezőgazdasági ingatlannal. A 20-as évek végéig a rabgazdaságok kincstári és bérelt földterületekből már összesen 7100 kat. holddal rendelkeztek.⁷

A 20-as évektől fokozott gonddal fordultak a fogvatartottak egészségügyi ellátására, különösen a komoly veszélyt jelentő tüdőbetegek gondozására. 1929-ben felépült a váci

4 Szöllősy O. (1935) p. 49-51.

5 Szöllősy O. (1935) p. 51.

6 Mezey B. (1995) p. 99.

7 Finkey F. (1933) p. 150.

fygyintézet országos jellegű rabkórháza, 18 kórteremmel, 100 ágygal, laboratóriummal, gyógyszerterárral, műtő- és röntgenhelyiséggel, a tüdőbetegek számára nyitott fekvőcsarnokokkal. A tüdőbeteg letartóztatottak számának emelkedése szükségessé tette a Gyűjtőfogház kórházában egy elkülönített tüdőbeteg osztály létesítését is.

A két világháború között az akkor hatályos házszabályok rendelkeztek az elítéltek erkölcsi támogatásáról (tkp. valláserkölcsi, lelki gondozásukról), kiemelték az elítéltek szellemi gondozása körében az oktatásnak és a börtönkönyvtár használatának fontosságát. Minden 30 év alatti elítéltet köteleztek az oktatásban való részvétellel, a 30 évnél idősebbeket egyéni elbírálás alapján is kötelezhette erre az igazgató, egyébként részvételük önkéntes volt. A börtönlelkészek hetente egyszer hitoktatást tartottak a hívőknek. A büntetés-végrehajtási intézetekben a nevelők vezették az elítéltek által használható könyvtárakat, a könyvtárban általában – az iskolai tankönyveken és imakönyveken kívül – tudományos és szépirodalmi művek voltak.⁸

A fiatalok büntetés-végrehajtása területén a két világháború között az 1908-as novella elvi céljaitól messze eltávolodott bírósági gyakorlat évente átlagosan mintegy 600-700 esetben mondott ki fogházbüntetést fiatalokúra, ennek is mintegy 80%-a egy hónapon aluli tartamú volt. A tartósan alacsony létszámú fiatalokú elítéltek állománya (amely nem haladta meg országosan a 150 főt) különleges kezelési feltételeinek kialakítására a korabeli büntetőpolitika nem bizonyult érzékenynek.⁹

Magyarországon az 1928. évi X. törvénnyel bevezetett szigorított dologház elméleti megalapozását azok a korabeli nézetek szolgáltatták, miszerint az ún. megrögzött büntetésekkel szemben nem elegendő a szabadságvesztés, hanem velük szemben határozatlan tartamú fizikai elszigetelésre, biztonsági intézkedésre van szükség. A szigorított dologház tartama – a törvény szerint – három évnél nem lehetett kevesebb és elvileg életfogytiglan is terjedhetett. Végrehajtási rendszerére a legsúlyosabb szabadságvesztési nemnek, a fegyháznak szabályai voltak irányadók, kombinálva a dologház néhány előírásával, nem érvényesültek azonban a fegyház végrehajtására vonatkozó progresszív intézmények. A törvény a végrehajtás vezető elvének a munkára nevelést és a munkaszorgalomra szoktatást tekintette, ennek érdekében szigorú munkakényszert írt elő. A bírói gyakorlat szívesen élt ezzel a kemény büntetőjogi eszközzel: 1935-ben 466 férfi és 75 nő volt szigorított dologházi őrizetben.¹⁰

A szabaduló elítéltek utógondozását társadalmi szervezetek, rabsegélyező egyletek látták el, akik rendszerint egy-egy börtönnel álltak kapcsolatban. Az egyletek tagjai lehetőséget kaphattak arra, hogy meglátogassák a börtönökben a szabadulás előtt álló elítélteket, megismerhessék életkörülményeiket és segítséget nyújtsanak nekik vagy a családjaiknak.¹¹

A büntetés-végrehajtás egyik kulcskérdése a személyi állomány megfelelő kiválasztása és felkészítése volt. Az 1930/31. évi kimutatás szerint a fegyintézetekben és a törvényszéki fogházakban a főállású börtönügyi tisztviselők – igazgató, titkár, fő-tiszt, orvos, lelkész, tanító, őrparancsnok, fogalmazó, fogházgondnok – létszáma 94 fő volt, a tiszteletdíjas alkalmazottak – orvos, lelkész, tanító – létszáma 88 fő volt, az

8 Szöllősy O. (1935) p. 180-237.

9 Szöllősy O. (1935) p. 143.

10 Balogh L., Horváth T. (1983) p. 174-176.

11 Balogh L., Horváth T. (1983) p. 183.

őrszemélyzet 1 460 főből állt. A törvényszéki fogházakban, csupán egy rendszeresített tisztviselői állás volt: a fogházvezető tiszté (fogházfelügyelő, vagy fogházgondnok), aki a királyi ügyészség vezetőjének, vagy helyettesének felügyelete alatt vezette a fogházat és akinek az őrszemélyzet közvetlenül volt alárendelve.¹²

Börtönügy a koalíciós korszakban (1945-1948)

A II. világháború végén az újjáformálódó politikai erők közös érdeke a fasizmus elleni harc volt. Ennek megfelelően a fiatal – a baloldali pártok, a kisgazdapárti baloldal, illetve a centrum által alkotott – koalíció büntetőpolitikájának törekvése, a fasiszta maradványok következetes felszámolása volt. Az 1944 decemberében megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány első intézkedései közé tartozott, hogy a fennhatósága alá tartozó területen a jogrendet helyreállítsa és megteremtse a számonkérés jogi feltételeit. A háborús bűnösök felelősségre vonásához létrehozták a népbírói jogot. A koalíciós kormányzás idején a hagyományos börtönrendszer a korábbiakhoz képest csak minimális mértékben változott. A rendes bíróságok a köztörvényes bűncselekményekre továbbra is a Csemegi-kódex szabadságvesztés-büntetési nemeit, nevezetesen a fegyházat, börtönt, fogházat, továbbá biztonsági intézkedésként a dologházat és a szigorított dologházat szabhatták ki. A büntetési rendszerből az 1946. évi XVI. törvény az államfogház büntetést eltörölte.

Honi börtönügyünk történetében a II. világháború befejezését követő években megkezdődött a szabadságelvonással járó büntetések keretében végzett rabmunka rendkívüli felértékelődése. Ennek háttérében a romba döntött ország újjáépítésének gazdasági szüksége mellett már olyan büntetőpolitikai szándékok is kirajzolódtak, amelyek modellként a szovjet javító-nevelő taborokat, a „gulagokat” vették alapul. Az elítélteknek az ország újjáépítésébe bekapcsolását a 320/1945. ME. sz. rendelet írta elő. E korszak büntetés-végrehajtásának kiemelhető jelentőségű szervezeti módosítása a fogva tartottak munkáltatási rendszeréhez kapcsolódik. A rabmunkáltatás nemzetgazdaságba illesztésének első lépése a különböző termelési egységek államosítása és centrális irányítás alá helyezése volt. A 7700/1948. Korm. sz. rendelet létrehozta az IM Gazdasági Igazgatóságát, amelynek feladata a büntetés-végrehajtási intézetekben létesített ipari és mezőgazdasági üzemek egységes irányítása volt. Az igazgatóságot elsősorban a termelés gazdaságosságának növeléséért terhelte felelősség. A szocialista jellegű elitelt-munkáltatás szervezeti megalapozását a 12780/1948. Korm. sz. rendelet írta elő, amely a letartóztató és nevelőintézetek mellett működő ipari és mezőgazdasági üzemek állami vállalattá átszervezése tárgyában rendelkezett. Az így létesített vállalat tulajdonosa a magyar állam volt, felette a felügyeletet az igazságügy-miniszter gyakorolta. A kormányrendelet a vállalatoknak az intézetektől való különállást és a termelés gazdasági érdekeinek kihangsúlyozásával szervezeti önállóságot biztosított. A vizsgált korszak átszervezéseinek sorát 1949 márciusában fejezték be, amikor a büntetés-végrehajtási intézetek mellett működő termelési egységeket két önálló vállalatba, az

12 Szöllősy O. (1935) p. 415.

Igazságügyi Ipari Vállalatba és az Igazságügyi Mezőgazdasági Vállalatba tömörítették. A két nagyvállalat 1952-ig, az elítélt-munkáltatás újabb átszervezéséig működött.¹³

A háborús évek után a hazai börtönök személyi állománya a két világháború közötti létszámát jórészt megtartotta, ez mintegy 100 fő főhivatású börtönügyi tisztviselőből és ugyanennyi tiszteletdíjas alkalmazottból, továbbá mintegy 1500 őrből állt. 1947 őszétől azonban már előre látható volt, hogy a fokozott politikai-világnézeti elkötelezettséget igénylő büntetőpolitika a régi, „reakciós” rendszertől örökölt személyi állomány alkalmasságát megkérdőjelezi.

Hazai börtönügyünk a sztálini büntetőpolitika jármában (1948-1956)

Az 1948-as fordulattal a hazai börtönügy legtragikusabb korszaka következett be. Közben a nyugati társadalmakban a II. világháború után a büntetőpolitika enyhülésével megindult az igazságszolgáltatás megújulása, hazánkban a Szovjetunió diktálta sztálini büntetőpolitika az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis tantételei álltak. A paranoid büntetőpolitika következményei igazságszolgáltatásunkat újkori történelmének mélypontjára taszították.

A Csemegi-kódexben foglalt büntetési rendszer teljes átalakítását az 1951. január 1-én hatályba lépett Btá. végezte el azzal, hogy csak egyfajta szabadságvesztést ismert: a börtönt.

A Btá. ezzel megszüntette a korábbi szabályozás differenciált szabadságvesztés-büntetési neveit és szükségtelennek nyilvánította a végrehajtás progresszivitását is. A Btá. szerint a büntetés kiszabásának célja a dolgozó nép védelme, az elkövető megjavítása és nevelése, továbbá az általános megelőzés, e rendelkezésnek megfelelően a büntetés-végrehajtás feladata az elítéltek nevelése lett. Emögött az a felfogás állt, hogy az emberek tudatának átalakítását a szocializmus győzelme elengedhetetlen feltételének tekintették, amelyhez az útmutatást a marxizmus klasszikusai szolgáltatták. E korszak politikai hatalma az „agymosásnak” sajátos, radikális eszközeként alkalmazta a büntetőjogot és a börtönt. Újkori hazai történelmünkben ez a példa nélkül álló nyolc év azt eredményezte, hogy a büntetőjog évszázados garanciáinak legtöbbjét megszegték és százazrek váltak egy beteges büntetőhatalom martalékává.¹⁴

Az 1948-tól 1956-ig kiszabott szabadságvesztés-büntetések pontos számára vonatkozó adataink hiányosak, mint ahogyan hiányosak a fogvatartotti létszámadataink is. Izsák Lajos történész kutatásai szerint 1951-1953 első negyede között mintegy 650 ezer személy ellen indítottak büntetőeljárást, ebből 387 ezer főt marasztaltak el, a leggyakrabban alkalmazott büntetés – az elítélések mintegy 75%-a – börtön volt.¹⁵ A szakirodalmi forrásokból arra lehet következtetni, hogy az 1948-49-ben meginduló represszív büntetőpolitika következtében 1951 végére a hazai büntetés-végrehajtás zárt intézeteiben, de főleg külső munkahelyein mintegy 46 ezerre nőtt a fogvatartottak létszáma,

13 Gyulai A. (1959) p. 40.

14 Lőrincz J. (2009) p. 46.

15 Izsák L. (2011) p. 311.

amely 1952 decemberére már 76 ezerre duzzadt. A szovjet modell alapján kialakított, „nyitott végrehajtási helyek”, bányák, építkezések, mezőgazdasági munkahelyek stb. 1952 végére már szinte az egész országot behálózták, az ún. őrparancsnokságok, illetve munkahely-parancsnokságok mintegy 45 helyen dolgoztattak elítélteket. Az elítéltek nagyobb munkateljesítményre ösztönzésére alkalmazták az ún. „napelengedést”, vagyis a havi 100%-ot meghaladó teljesítmény utáni 5%-onként, a bányászatban 2%-onként egy-egy napot elengedtek a büntetésből. Ugyancsak a teljesítménytől tették függővé a különféle kedvezményeknek, mint például a hozzátartozókkal való kapcsolattartásnak, a különböző programokon való részvételnek az engedélyezését.¹⁶

1950 nyaratól került az ÁVH felügyelete alá a Markó utcai börtön II. és III. emelete, 1951 januárjától a Pestvidéki Fogházat (Gyorskocsi utca), ez év májusában pedig a Budapesti Országos Börtönt, majd a Váci Fegyházat, végül a Sátoraljaújhelyi Börtönt vette át az ÁVH, ahol csak politikai elítélteket helyeztek el. A régi őrséget ÁVH-s őrséggel cserélték fel, ettől kezdve a vég nélküli verések, fenyegetések napirenden voltak. A külvilággal való minden érintkezést megszüntettek, a levelezést, a látogatást, a csomagküldést nem engedélyezték, így számos fogvatartottról három évig semmiféle információt nem kaptak a hozzátartozók. Sztálin halálát (1953. március 5.) követően az szovjet vezetésen belüli erőeltolódások következményeképpen a Rákosi csoport átmenetileg meggyengült. A korábbi büntetőpolitikai irányvonal bátorralan átértékelésével 1953. július 25-én közkegyelmet hirdettek, ezt azonban vontatottan és részlegesen hajtották végre, 1953 decemberéig a fogvatartottak létszáma alig kétezerrel csökkent.

A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alaposággal igazította saját követelményeihez, 1949-50-ben a börtönök személyi állományának teljes cseréjét végezték el. Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott. Az őrszobákban kihelyezett parancsoló jelmondat a „ne csak őrizd, gyűlöld is” gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az „osztályharcra edzett”, átmilitarizált személyzetnek.¹⁷

Az 1949. évi XX. törvénnyel kihirdetett Alkotmány alapján az ügyészi szervezet feladatát az 1953. évi 13. tvr. módosította. Az alkotmány újrafogalmazta az ügyészség funkcióját: már nem a korábbi korszakra jellemzően a végrehajtó hatalom részeként, a börtönügy érdemi irányítása a feladata, hanem a letartóztató intézetekben való fogvatartás törvényességi felügyeletét kellett ellátnia.¹⁸

1954-ben, Nagy Imre kormányzása idején az 1105/1954. (XII. 17.) Minisztertanácsi Határozat alapján lépett hatályba az 1955. évi Bv. Szabályzat, amely kimondta, hogy a szabadságvesztés-büntetést büntetés-végrehajtási munkahelyen, vagy börtönökben kell végrehajtani, a börtönöket négy csoportba sorolta be, ezek az országos börtönök, megyei börtönök, körzeti börtönök, járási börtönök voltak. A Bv. Szabályzat alapelveként rögzítette, hogy a végrehajtás célját a rendszeres munkáltatás és oktatás eszközeivel kell érvényre juttatni. Ez a célmeghatározás a gyakorlatban is elősegítette a termelés-centrikus szemlélet uralkodóvá válását, azaz az elítélttel szemben az egyetlen értékmérő a munkateljesítmény lett. A munkateljesítménytől függött a levelezés,

16 Gláser I. (1975) p. 145-148.

17 Lőrincz J. (2009) p. 54-55.

18 Kabódi Cs. (2007) p. 310.

látogatás, élelmiszercsomag kedvezmények mértéke, egyes esetekben a fegyelmi vétség megállapítása, a tisztasági cikkek beszerzésének, illetve a sportkedvezmények, sőt még a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége is. Az 55^{-ös} szabályozás kétségtelen érdeme azonban az volt, hogy végleg mellőzte a testkínzó, fizikai fájdalmakat okozó fegyelmi büntetéseket.¹⁹

A kormányzat 1955 novemberében büntetőpolitikájának újabb enyhítésére kényszerült, ezután a fogvatartotti létszám fokozatos csökkenése volt tapasztalható. 1955 végén megkezdődött a külső rab-munkahelyek felszámolása, az elítéltek többsége újból zárt intézetekbe került. Az SZKP 1956. februári XX. kongresszusának a sztálini személyi kultuszt leleplező fordulata végleg megpecsételte a Rákosi csoport politikai sorsát. A jogtalanul fogva tartottak elbocsátása, a törvénytelenül elítéltek rehabilitációja 1956 júliusától, Rákosinak a hatalomból távozásától felgyorsult. 1956. szeptember 1-én a különböző büntetés-végrehajtási helyeken 30 ezer személy fogva tartásáról van hivatásos adatunk.²⁰

Az '56-os forradalom börtönügyi eseményei

Hazai igazságszolgáltatásunk legsötétebb éveinek, a betegesen eltorzult büntetőpolitikának az 1956-os októberi forradalom vetett véget. A szabadságuktól, becsületüktől megfosztott, embertelen körülmények között tartott, kiéheztetett és kiszigerelt emberek és a velük együtt érző tömegek az 56-os forradalom napjaiban azt a jövőnek is szóló üzenetet fogalmazták meg, hogy a büntető hatalom soha többé ne merészeljen hasonló eszközökhöz nyúlni.

Október 23-án a fővárosban elkezdődött forradalmi események meglepetésszerűen érték a Belügyminisztérium szerveit, így a büntetés-végrehajtás országos vezetését is. Október 25-től a tömeg az intézetekbe behatolva hat megyei börtönből (25-én Győr, 26-án Zalaegerszeg, Kecskemét, Esztergom, Nyíregyháza, 27-én Szombathely) és két munkahely parancsnokságról (26-án Oroszlány, 28-án Komló) szabadította ki az elítélteket. Az intézetek többségében az elítélteket bizottságok szabadították. Néhány helyen az elítéltek szervezkedése, kitörési kísérletei, a zárkák ajtóinak megrongálása a kiszabadítást felgyorsították. A bizottságok elsősorban a politikaiakat, a „kisdős” és az első büntényes elítélteket és mindenekelőtt a fiatalokúakat szabadították.

A büntetés-végrehajtási intézetekben az 1956. október 1-i adatok szerint őrzött 3680 politikai és 14589 köztörvényes (összesen 18269) elítéltekből október 25-e és november 4-e között 3680 politikai és 10606 köztörvényes (összesen 13286) elítélt szabadult ki. Horváth Miklós kutatásai alapján október 23-án ezekben az intézetekben 17619 elítéltet őriztek, akik közül a fentiekben megjelölt időpontban 1745 fő kitört, vagy megszökött, 2839 fő külső segítséggel szabadult, 1497 főt a parancsnok és 9151 főt bizottság szabadított. Így a forradalom napjaiban az intézetekből összesen 14778 fő szabadult ki.²¹

A szovjet csapatok bevonulása után 1956. november 7-én tették közzé a fegyveres erők miniszterének felhívását, amely 1956. november 11-ig adott haladékot a kisza-

19 Gláser I. (1975) p. 148-150.

20 Gláser I. (1975) p. 153-154.

21 Horváth M. (2006) p. 216-228.

badult elítélteknek arra, hogy jelentkezzenek az intézeteknél büntetésük folytatása végett. A közlemény tudatta, hogy a határidő betartása esetén a visszatérők büntetését egyharmaddal csökkentik, ha azonban nem jelentkeznek, semmiféle kedvezményben nem részesülnek. A hazai börtönökben lévő fogvatartottak száma 1956. december 31-én 5365 fő volt. Ezzel a létszámmal kezdődött meg az ún. Kádár-korszak büntetés-végrehajtási történetének következő 33 éve.

Börtönügy a „Kádár-korszakban” (1957-1989)

A sztálini büntetőpolitikával való szakítással az 50-es évek második felétől a lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom aktív résztvevőivel és az „osztályidegenekkel” szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el. A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. júniusi országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás lehetőségével a megtévedt dolgozó osztályhelyzetűekkel szemben. Ez utóbbiakkal, olyan megelőző, nevelő tevékenységet tűzött ki célként, amely egyfelől eljuttatja a bűnelkövetőt cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másrészt segíti a beilleszkedését a társadalmi munkamegosztásba. A büntetőpolitika annak érdekében, hogy az „elbitangolt” dolgozó osztályhelyzetű elkövetőket visszaterelje, a 8/1959. BM. számú utasítás rendelkezése alapján a nevelést a végrehajtási rendszer hivatalos feladatává tette. A letartóztató intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. A BM utasítás az őrzés mellé a nevelést emelte a végrehajtás fő feladatának, nem tudván azonban szakítani az osztályszemlélettel, az „osztályidegenekkel”, a „politikai elítéltekkel” szemben differenciált bánásmódot rendelt.²² A BM utasítás további szervezeti módosításokat vezetett be: a börtönök öt csoportját, az országos börtönöket, körzeti börtönöket, megyei börtönöket, járási börtönöket, és a mezőgazdasági büntetés-végrehajtási munkahelyeket különböztette meg.²³

A hatvanas évek elejétől végbemenő pozitív gazdasági, kül- és belpolitikai folyamatok mellett a büntetőpolitika kiegyensúlyozottabbá, a korábbi évtized szélsőségeitől jórészt mentesülve, konszolidáltabbá vált. A Csemegi-kódexet teljességében felváltó, a szocialista jogalkotás termékének tekintett 1961. évi Btk. a megelőző években kialakult gyakorlatnak megfelelően a szabadságvesztés végrehajtásának két módját különböztette meg: a börtönt és a büntetés-végrehajtási munkahelyet.

Az 1963. április 22-én megjelent közkegyelmi rendelet alapján több mint négyezer elítélt ekkor nyerte vissza szabadságát. A közkegyelem jelentős lépést jelentett a fejlettebb nyugati államokkal való viszony rendezésében, a külpolitikai elszigeteltség oldásában, az előkészületben lévő gazdaságirányítási reform nemzetközi elfogadtatásában.²⁴ A magyar börtönügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős

22 Lőrincz J. (2009) p. 57-58.

23 Estók J. (2014) p. 77-78.

24 Huszár T. (2006) p. 138-141.

döntés született 1963-ban: a Belügyminisztérium szervezetéből az igazságügy-miniszter irányítása és felügyelete alá került.

A 60-as évek elején fellendülő tudományos - kriminológiai, szociológiai, pszichológiai – kutatások széles körű empirikus tapasztalatokat halmoztak fel a bűnözés egy-egy megjelenési formájáról. A kriminológiai szemléletnek a büntetőpolitikára gyakorolt jótékony hatása jól érzékelhető az 1963-as jogpolitikai irányelvekben, amely megszüntette az igazságszolgáltatásban az elkövető osztályhelyzet szerinti megkülönböztetését, egyúttal felhívott a jogkövetkezményeknek a bűnelkövető személyiségét nagyobb mértékben figyelembe vevő differenciált alkalmazására.

1966-ban a büntető törvénykönyv módosításával (1966. évi 20. tvr.) a jogalkotó további, a biztonsági és az átnevelhetőségi szempontoknak megfelelő differenciálást kívánt bevezetni, amikor a szabadságvesztés-büntetésnek a korábbi kettő helyett négy fokozatát: a szigorított börtönt, a börtönt, a szigorított bv. munkahelyet és a bv. munkahelyet állapította meg. Egyidejűleg a büntetés-végrehajtási jog jelentős állomásának tekintjük, hogy Magyarország történetében elsőként olyan törvényi szintű szabályozás jelent meg – az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet –, amely a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás szabályait a nyilvánosság számára is megismerhetővé tette. Szemléletében minőségi áttörést képviselt azzal, hogy az elítélteket nemcsak kötelezettségekkel terhelte, hanem jogokkal is felruházta. A törvényerejű rendelet elvileg a nevelést tette a büntetés-végrehajtás központi feladatává, így e jogszabály miniszteri indokolása nem kívánt kevesebbet, mint azt, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként átalakuljon és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá váljon.²⁵

A 70-es évektől a várakozásokkal ellentétben a lassan növekvő bűnözéssel szembeni türelmetlen, megkeményedő büntetőpolitika terméke volt a Büntető Törvénykönyv novellája, az 1971. évi 28. sz. tvr. A jogszabály megváltoztatta a szabadságvesztés-büntetés fokozatainak elnevezését, ennek értelmében 1972. január 1-től fegyházban, szigorított börtönben, börtönben és fogházban hajtották végre a szabadságvesztés-büntetést. A büntetőpolitika szigorítása következtében 1968-tól a fogvatartott létszám egyenletes növekedése volt tapasztalható.

A kriminológiai szemlélet politikai közgondolkodásra gyakorolt hatásának a 70-es évek elején kiemelkedő állomása a Népköztársaság Elnöki Tanácsa határozatában, az 1973-as jogpolitikai irányelvekben fedezhető fel. Az irányelvek végre elismerték, hogy a bűnözés nem csupán a kapitalista múlt és környezet átkos következménye, hanem a létező szocializmus újratermelődő feszültségeiből, ellentmondásaiból fakad. Kimondta, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását racionális keretek közé kell szorítani. Az irányelveknek a bíróságok ítélkezési gyakorlatára – ezen belül a szabadságelvonással járó jogkövetkezmények kiszabására – kifejtett hatása viszonylag rövid időn belül érzékelhetővé vált a fogvatartotti állománynak 1972 és 1975 közötti csökkenésével, azonban és csökkenés azonban nem bizonyult tartósnak.

A büntetőhatalmat szigorításra sarkallta egy, a bűncselekményeket többszörös visszaesőként elkövető csoport, illetve a rendkívüli alkoholfogyasztásból fakadó társadalmi károkozás. A jogalkotás a közrendre és a közbiztonságra különös veszélyt jelentő többszörös visszaesőkkel szemben az 1974. évi 9. számú tvr.-el bevezette a szigorított őrizetet. A jogszabály a szigorított őrizetet a szabadságvesztés-büntetés kiállása után

²⁵ Lőrincz J. (2009) p. 59-62.

fegyházban rendelte végrehajtani, legalább két évi, legfeljebb öt évi tartamban. A férfi szigorított őrizetesk elhelyezése előbb a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben, később a Váci Bv. Intézetben, a nőké pedig a Kalocsai Fegyház és Börtönben történt az intézkedés megszüntetéséig. A „túlvállaló” büntetőpolitika szintén a tettes-felelősségi rendszer keretében kívánt megoldást találni a szenvedélybetegekkel – alkoholistákkal – szemben. Az 1974. évi 10. sz. törvényerejű rendelet az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelését vezette be. Az intézeti gyógykezelés az erre a célra a Szeged melletti Nagyfán kialakított Munkaterápiás Alkohollevonó Intézetben történt.

A nehézségek ellenére a 70-es évek közepétől meginduló – elsősorban a börtönügy belső tartalékaiból táplálkozó – humanizációs folyamat a magyar börtönviszonyok európai irányultságú fejlődését segítette. Ebben a folyamatban külső és belső tényezők egyaránt ösztönzőknek bizonyultak. A hidegháborús feszültség feloldódásában jelentős szerepet játszó, a Helsinki értekezlettel (1975) meginduló közeledés a világrendszerek között – számos kérdés mellett – az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a társadalom-diagnosztikai tényezők szintjére emelte. E korszak honi állami és politikai vezetése a polgári demokráciákhoz való ideológiai közeledés következetes elvetése mellett, a szükségszerűen bővülő gazdasági kapcsolatok fenntartásához bizalomépítő, a «szalonképességet» javító gesztusokra hajlott.

A honi börtönügyön belül a szemléleti félfordulatot egy 1976 májusában megfogalmazott előterjesztés indította el, amely a végrehajtás céljáról lehántotta az irreális elemeket. A honi szakirodalomban ekkor megjelenő elemzések nem csupán a büntető törvénykönyvet támadták „börtöncentrikussága” miatt, de rámutattak a szabadságvesztés-végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokra is. Így – többek között – figyelmeztettek arra, hogy a szabadságvesztés általában, de különösen, ha az hosszantartó, vagy ismételt, gyorsan lazítja, majd megszünteti az elítélt társadalmi kapcsolatait, tehát csökkenti a visszailleszkedés esélyeit. Ugyanígy rámutattak a büntetőintézeti élet túlszabályozottságából az elítéltek mérlegelési, döntési képességének, akarati tevékenységének károsodására, a büntetőintézeti szubkultúrának az elítéltek bűnözést igazoló nézetrendszerét erősítő jellegére, a szabaduló elítélttel szembeni erőteljes előítéletnek beilleszkedését ellehetetlenítő hatására.

Az 1978. évi Btk. a büntetés-végrehajtási tapasztalatokra építve a szabadságvesztés-büntetés fokozatait négyről háromra: fegyház, börtön és fogházra csökkentette. A fokozatok csökkentésének alapját az szolgáltatta, hogy a gyakorlatban nehézséget okozott a négyféle fokozathoz igazodó végrehajtási mód, rezsim kialakítása. A fellendülő börtönügyi tudományosság, valamint a korszerűsítés irányába ható gyakorlati tapasztalatok felhasználásával megkezdődtek a büntetés-végrehajtás kodifikációs munkálatai, amelynek eredményeként kibocsátásra került az 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról (a továbbiakban Bv. kódex). Az 1979-es kodifikáció nem a büntetés represszív, elrettentő hatásának növelésében, hanem az elítéltek nevelése terén jelölt meg további tennivalókat. A nevelés korábbi, szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltet esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre. E folyamat fontos állomása a humán segéderőknek, a pedagógusoknak és pszichológusoknak fokozatosan szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése voltak.

A büntetőhatalom türelmének fogyatkozását jelezte a politikai-gazdasági rendszer válságjelenségeinek fokozódása miatt, hogy a fogvatartotti populációnak rendkívül

megnövekedett, 1986 májusában elérte a Kádár-korszakban tapasztalt csúcslétszámot a 25 ezer főt. 1986-ra a fogvatartottak létszáma már 35%-al haladta meg az 1980-as létszámot. Az így kialakult helyzetben egy sor, halaszthatatlannak tartott fejlesztési elképzelés – mint a fogvatartottak elhelyezési körülményeinek, ellátásuknak javítása, munkadíjazásuk fejlesztése, stb. – nem valósulhatott meg. A börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi ellátottsága, ezen kívül a börtönök túlszűfolttsága miatti munkahelyi feltételek romlása nem csupán a tiszthelyettesi állomány, de a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg.²⁶

A szakma meglepetésére, minden különösebb előkészítés nélkül, a jogalkotó 1984-ben bevezette a javító-nevelő munka telepszerű végrehajtási módját, a szigorított javító-nevelő munkát. Ez azt jelentette, hogy az elítélt köteles volt a kijelölt munkahelyen dolgozni és a bv. által fenntartott szálláson lakni. Ez az ún. félszabad intézmény a dolgozó „reinkarnációja” volt: újból megkísérelte a munkátlanok kényszerű körülmények közötti munkára nevelését. Világossá vált, hogy a szigorított javító-nevelő munka a válságba jutott politikai rendszer meddő büntetőjogi próbálkozása volt a társadalmi bajok orvoslására.²⁷

A 80-as évek első felének represszív büntetőpolitikájával való szakítás első jelei a gorbacsovi politika, a „peresztrojka” és a „glasznozty” hazai térnyerésével mutatkoztak. Az évtized közepére kialakult rendkívül kedvezőtlen hazai helyzet javítása érdekében kibocsátott 20/1986. sz. NET határozat (a jogpolitikai irányelvekről) arra ösztönözte a jogalkalmazást, hogy a kisebb súlyú bűncselekményt első ízben elkövetőkkel szemben lehetőleg mellőzze a végrehajtandó szabadságvesztést. Így annak ellenére, hogy a bűnözés 1985 és 1989 között számottevően, mintegy 27%-al nőtt, a vizsgált korszakban egyedülálló módon egyidejűleg 22%-al csökkent a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték száma a két időpont között.

A 80-as évek közepére a korábban megbízhatóan működő bv. vállalatokat is elérte a külső gazdaság gyorsuló recessziója. A fogvatartottak többsége – a munkáltatás céljára létrehozott – a számára kijelölt büntetés-végrehajtási vállalatnál dolgozott. Ekkor már érezhetően csökkenni kezdett a fogvatartottak munkája iránti kereslet, a vállalatok gazdálkodása egyre labilisabb lett.

A rendszerváltozás előtti években a büntetés-végrehajtás 12 országos, 17 megyei, összesen 33 intézettel látta el alapfeladatát. A rendszerint a megyei bíróságok mellett működő megyei intézetekben főként az előzetes letartóztatás és az elzárásbüntetés végrehajtására került sor. Az intézeti infrastruktúra elavult és szűkös volta fokozódó elhelyezési problémákat okozott. Megállapítható, hogy hazánkban 1989-ig a kormányzat által elhatározott, központi forrásból finanszírozott börtön nem létesült. Sajátosnak mondható, hogy az 1989-ben a Budapesti Fegyház és Börtön új egységeként épült épület (Palikert) a büntetés-végrehajtás saját erőforrásából, valamint a fogvatartottaknak visszamaradó TB járulékából épült.

A büntetés-végrehajtás személyi állományának 15%-a egyetemi, főiskolai végzettségű tiszti, 62%-a tiszthelyettesi állományúként és 23% polgári alkalmazottként dolgozott. A személyzet és a fogvatartottak aránya: 1:3,5 volt.

26 Lőrincz J., Nagy F. (1997) p. 43-44.

27 Kabódi Cs., Lőrincz J., Mezey B. (2005) p. 211-212.

Börtönügyünk jogállami feltételek között, a rendszerváltozás után (1989-2000)

A rendszerváltozás kezdetén a régióinkban, így hazánkban a bevezetett reformok közös tartalma az emberi jogi „deficitek” csökkentése volt a büntető igazságszolgáltatás területén, továbbá a bűnözésre való reagálás intézményrendszerének humanizálása. A jogalkotó helyesen ismerte fel azt az általános érvényű tételt, miszerint a büntetőjogi beavatkozás ésszerű korlátok közé szorítandó, ilyen módon érvényesítve a büntetőjog ultima ratio jellegét. Mindezek hatására a fogvatartotti populáció számottevő csökkenése következett be. E létszám csökkenésében további, jelentős szerepe volt az 1989. és 1990. évi közkegyelmi rendelkezéseknek, amelyek során mintegy 3000 elítélt szabadítására került sor.

A szemléleti torlaszok megszűntével a hazai büntetés-végrehajtás szabályozásának az ENSZ és az Európa Tanács normáihoz, ajánlásainak közelítésével felvetődött a magyar börtönügy átfogó reformjának gondolata. A börtönreform egyik célja a jogi szabályozás korszerűsítése, a Bv. kódex módosítása volt. A törvényi módosítás 1993 áprilisában jelent meg az 1993. évi XXXII. törvény szabályozásában. A módosítás két szempontból volt elkerülhetetlen: tartalmaznia kellett a nemzetközi jogi kötelezettségekből fakadó jogi rendelkezéseket, valamint a büntetési rendszer átalakításával járó szükségszerű módosításokat, ugyanakkor az új szabályozás módot kínált a büntetés-végrehajtás belső fejlődéséből adódó egyéb kiigazításokra is. A törvényt módosításnak – mint említettük – figyelembe kellett vennie a börtönügy belső fejlődésének szükségleteit is. Ez az elítélteket mélyen alávető, egyoldalúan passzív engedelmességre kényszerítő, a rendet, a fegyelmet abszolutizáló, konformizmust követelő börtöntől való elfordulást jelentette az elítéltekkel együttműködő, a felelősségüket a saját sorsukért felélesztő, a társadalomba beilleszkedési készségüket támogató-segítő börtön felé. Ebből is következik, hogy a képességeket, készséget javító különböző oktatási, szakképzési, közművelődési, gyógyító stb. programokon való részvételt nem kényszerrel, hanem ösztönzéssel kívánta az új szabályozás elősegíteni. A törvényt módosítás fontos szempontja volt, hogy olyan végrehajtási mechanizmust kínáljon, amely az elítélteket érdekeltté teszi az együttműködésben, ennek érdekében fogadta el az európai börtönmodell alapelveit, ezek az alapelvek a normalizálás, a nyitottság és a felelősség elvei voltak.²⁸ A büntetés-végrehajtás európai irányvétele újabb lendületet adott a kriminálpedagógia, ezen belül a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés kutatásának, amelynek célja a konstruktív életvezetés elősegítése bűnelkövetők körében.²⁹

A rendszerváltozás utáni évek kiemelkedő jelentőségű jogalkotásának tekinthető az 1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről, amely első ízben szabályozta törvényi szinten a büntetés-végrehajtási szervezet tevékenységét, ezen belül irányításának feladatait, működésének feltételeit, valamint a szervezet által alkalmazható kényszerítő eszközöket. A szervezeti törvény új, kiemelhető rendelkezése az volt, hogy a BvOP irányító szerepének fenntartása mellett az intézetek a továbbiakban önálló jogi személyként működhetnek.

28 Kabódi Cs., Lőrincz J., Mezey B. (2005) p. 153-155.

29 Ruzsonyi P. (2014) p. 182-183.

A büntetés-végrehajtás átfogó reformját azonban számos – főleg az előző időszakból fennmaradó – nehézség akadályozta. Ilyen volt a hazai börtöninfrastruktúra jelentős elmaradása az európai fogvatartási követelményektől, a rendszerváltozás utáni gazdasági átmenetből fakadó munkáltatási problémák, valamint a bűnözés növekedéséből fakadó fogvatartotti túlnépesedés megjelenése. 1992. március első napjaiban kormányülésein tárgyalták meg a büntetés-végrehajtás helyzetét. Az igazságügyi kormányzat előterjesztésében reális képet nyújtott a kormány számára, többek között megállapította, hogy *„a jórészt századvégi börtönök kialakítása, állapota nem felel meg? a modern európai követelményeknek, elkerülhetetlenül szükséges a férőhelybővítés, valamint a meglévő épületek korszerűsítése.”*

A rendszerváltozás első évében a férőhely-meghatározás terén jelentős fordulat következett be: míg a korábbi, légméterben való felmérés alapján a honi intézetrendszer 1989-ben 25 851 férőhellyel rendelkezett, addig 1990. május 31-től az európai ajánlásokat alapul vevő 6/1990. IM utasítás a négyzetméter/fő számítás alapján határozta meg a férőhelyet – férfi elítéltek számára 3, nők és fiatalok számára 3,5, előzetesen letartóztatottak részére 4 négyzetmétert – eszerint az 1990. június 1-i elhelyezhető létszám 16 812 főre csökkent. A férőhelyszámítás újabb, gyökeres módosítására a büntetés-végrehajtás vezetése 1995 márciusában kényszerült, addig ugyanis a lakóhelyiségek alapterületének osztásánál a teljes terület szolgált alapul, nem kerültek levonásra a fogvatartottak mozgásterét korlátozó ágyak, asztalok, szekrények. A „nettó alapterület” felmérése alapján a büntetés-végrehajtás intézetrendszere 1995 márciusában 10 459 férőhellyel rendelkezett.

A rendszerváltozást követő években a nemzetgazdaság jelentős átalakítása a szabad polgári (piaci) termelés bevezetését hozta, amelynek következtében az 1990-92-es években öt bv. vállalat jelentett csődöt. Bebizonyosodott, hogy az elítéltek munkáltatása Magyarországon nem szervezhető meg kizárólagos üzleti alapon, mert a munkavégzés minden mozzanatában érvényesülnie kell a speciális büntetés-végrehajtási szempontoknak. Ilyen az elítéltek szállítása, őrzése, betanítása, a biztonsági rendszerek kiépítése, amely pótlólagos ráfordításokat igényel, és amely hatékony munkavégzés esetén sem térül meg, de további hatékonyságrontó tényező, az elítélt-munkaerő alacsony szakképzettsége és munkamorálja, valamint nagyarányú fluktuációja, ugyanígy a „rabmunka” versenyképességét biztosítani hivatott technikai-technológiai innováció jelentős ráfordítási nehézségei is. A korábbi bv. vállalatok 1994-ben történt átalakítása korlátozott felelősségű társaságokká nyolc ipari és négy mezőgazdasági kft. létesítését eredményezte.

Az intézetrendszer jellemzői voltak: az országos és regionális intézetek száma 15, a megyei intézetek száma változatlanul 17 volt. A büntetés-végrehajtási intézmények (mint a Bv. Központi Kórháza, a Bv. Szervezet Oktatási Központja, a Bv. Továbbképzési és Konferencia Központ, a Bv. Továbbképzési és Rehabilitációs Központ, az IMEI és a Rendőrtisztví Főiskola Bv. Tanszéke) száma 6 volt.

A Büntetés-végrehajtási Szervezet létszáma 2000. január 1-én a költségvetésnél 6478 fő, ebből 1048 tiszt, 4364 tiszthelyettes, 966 közalkalmazott, a fogvatartottak foglalkoztatására létrehozott gazdálkodó szervezeteknél 765 fő, ebből 135 tiszt és 630 tiszthelyettes volt alkalmazásban. 2000. január 1-től 15 büntetés-végrehajtási intézetben közalkalmazotti börtönlelkészi státusz létesült, a többi intézetben rész munkaidőben foglalkoztatott lelkészek végzik e tevékenységet.

Felhasznált irodalom

- Balogh László – Horváth Tibor (1983): Büntetésvégrehajtási jog. I. kötet. BM. Könyvkiadó.
- Estók József (2014): A büntetés-végrehajtás függelmi viszonyrendszerének, felügyeletének története 1867-1990. között. Börtönügyi Kaleidoszkóp. Börtönügyi tanulmányok 1. A Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa kiadványai. Budapest.
- Finkey Ferenc (1909): A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest.
- Finkey Ferenc (1933): Büntetéstani problémák. Budapest.
- Gläser István (1975): A szabadságvesztés büntetés végrehajtása. KJK, Budapest.
- Gyulai András (1959): A mezőgazdasági munkáltatás fejlődése és jelenlegi helyzete. (Bv. Szemle, 1959. 2. sz.)
- Horváth Miklós (2006): 1956 hadikronikája. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Huszár Tibor (2006): Kádár. A hatalom évei 1956-1989. Corvina Kiadó, Budapest.
- Izsák Lajos: (2001) Magyarország a II. világháború után (1944-1956) In: 20. századi magyar történelem. (1900-1994) (szerk.: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos) Korona Kiadó, Budapest.
- Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna (2005): Büntetéstani alapfogalmak. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Kabódi Csaba (2007): A büntetés-végrehajtás feletti ügyészi felügyelet. In: Büntetés-végrehajtási jog. 4. átdolg. kiad. (Szerk. Horváth Tibor) Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Lőrincz József – Nagy Ferenc (1997): Börtönügy Magyarországon. BvOP. Budapest.
- Lőrincz József (2009): Büntetőpolitika és börtönügy. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Mezey Barna (1995): Új határok között. Büntetés-végrehajtás a két világháború közötti Magyarországon. (Börtönügyi Szemle, 1995. 3. sz.)
- Ruzsonyi Péter (2014): Kriminálpedagógia és az új Bv. Kódex. Börtönügyi Kaleidoszkóp. Börtönügyi tanulmányok 1. A Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa kiadványai. Budapest.
- Szöllősy Oszkár (1935): Magyar börtönügy. Budapest.

ntet
égreh
ág véde

ajtás Országos
pest, Steindl